CUDES JOURNAL CURRENT DEBATES IN SOCIAL SCIENCES

Demiral, S. & Koçak, Z. & Koçak, E. (2022). Anadolu'nun Sözlü Kültür Hazinesi: Dengbejlik ve Dengbejler. *Journal of Current Debates in Social Sciences*, 5(Special Issue-1),123-132.

Research Article

Anadolu'nun Sözlü Kültür Hazinesi: Dengbejlik ve Dengbejler

The Oral Culture Truasure Of Anatolıa: Dengbej And Dengbejs

Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİRAL
Batman Üniversitesi
demiralserkan@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-8343-0636

Zafer KOÇAK
Batman Üniversitesi
zaferkocak54@outlook.com
ORCID: 0000-0001-7981-3415

Esmeray KOÇAK
Yolaltı Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi
kocakesmeray54@gmail.com
ORCID:0000-0002-3293-2860

DOI: 10.37154/cudes.2022.48

Article Info

Received: 25.02.2022
Accepted: 11.03.2022

Keywords: Dengbej, Dengbejlik, Diyarbakir Dengbej House

Abstract

One of the elements constituting the civilization mortar of societies is oral culture. The societies having high oral culture accumulation also hold linguistic richness. Cultural treasures transferred from generation to generation with oral culture are in danger of extinction today. These elements, which are almost like the memories of societies, will disappear spontaneously unless they are adopted and protected. In this context, we will investigate the dengbej tradition, which continues its existence in the Eastern and South-eastern Anatolia regions regarded as the forefront of the regions where the oral culture is strongest with a significant role among the cultural heritages of Anatolia. The art of dengbej contributing to the creation of the most ancient products of traditional Kurdish music continues to exist in Diyarbakır as well as in many cities of Eastern and South-eastern Anatolia. Dengbejs, who are story-tellers, are trying to live and keep this art alive with their endless breath. In this study, the themes of Denbejisim art such as such as migration, separation, love and war are discussed; how it emerged historically; its linguistic and musical features were examined, and a general evaluation was conducted.

Makale Bilgisi

Geliş: 25.02.2022
Onay: 11.03.2022

Anahtar sözcükler: Dengbej, Dengbejlik, Diyarbakır Dengbej Evi

Öz

Toplumların medeniyet harcını oluşturan ögelerden biri de sözlü kültürdür. Sözlü kültür birikimi çok olan toplumların dilsel zenginlikleri de o derece fazladır. Sözlü kültür ile kuşaktan kuşağa aktarılan kültür hazineleri günümüzde yok olma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Toplumların adeta belleği niteliğinde olan bu ögeler, sahip çıkılmadığı ve korunmadığı sürece kendiliğinden yok olup gidecektir. Bu kapsamda, sözlü kültürün en güçlü olduğu bölgelerin başında gelen Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde varlığını sürdüren ve Anadolu'nun kültürel mirasları arasında önemli bir yer edinen dengbejlik geleneğini inceleyeceğiz. Geleneksel Kürt müziğinin en kadim ürünlerinin yaratılmasına katkı sunan dengbejlik sanatı, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'nun birçok kentinde olduğu gibi Diyarbakır'da da varlığını sürdürmektedir. Bir hikâye anlatıcısı olan dengbejler, o bitmek bilmeyen nefesleriyle bu sanatı yaşama ve yaşatma gayretindedirler. Göç, ayrılık, aşk ve savaş gibi temaların işlendiği dengbejlik sanatını ele aldığımız bu çalışmada, dengbejliğin tarihsel olarak nasıl ortaya çıktığı, dilsel ve müzikal açıdan özellikleri irdelenmiş ve genel bir değerlendirme yapılmıştır.

1. GİRİŞ

Gelenekler, insanların yaşadıkları coğrafyada tarihsel bir evinimle şekillenerek ortaya çıkan ve toplumların birlikteliğini oluşturan kültürel değerler bütünüdür. XII. yüzyılın Ortaçağ Avrupa'sında bir şiir türü olarak ortaya çıkan ve günümüzde de yaşatılmaya çalışılan trubadur (Balcı, 2019: 105) geleneği gibi klasik yazılı dönem öncesi sözlü edebiyatın ilk örnekleri arasında sayılabilecek dengbejlik geleneği de Kürtlerin kültürel değerlerinden biridir. Aşkın, başkaldırının, sevincin ve acının müzikal bir anlatımla işlendiği bu gelenek kuşaktan kuşağa aktarılmaya devam etmektedir. Biz de bu çalışmamızda; dengbejliğin ve dengbejin tanımını, tarihini, müzikal açıdan nasıl görüldüğünü, sözlü kültürdeki yerini, dilsel özelliklerini inceledikten sonra dengbejliğin yaşatılmaya çalışıldığı Diyarbakır Dengbej Evi'ni ve bazı dengbejleri tanıtarak bu geleneğin daha iyi anlaşılmasına ve sürdürülmesine katkı sunmaya çalışacağız.

2. AMAÇ

Literatürde yapmış olduğumuz incelemeler ve taramalar neticesinde dengbejlik geleneği ile alakalı çok fazla çalışmanın olmadığı görülmüştür. Sözlü kültür öğelerinden olan dengbejlik geleneğinin tanımı, tarihçesi, toplumsal anlamdaki önemi, yeri ve işlevlerinin saptanması temel amaç olarak belirlenmiştir. Ayrıca Diyarbakır Dengbej Evi'nin ve bu evde hala dengbejlik geleneğini sürdürmekte olan denbejlerin tanıtılması amacıyla bu çalışmanın yapılması düşünülmüştür.

Teknolojinin gelişmesi, bilişim çağının getirdiği kültürel yozlaşma neticesinde sosyal yaşantımızdaki geleneklerimizin kaybolduğu gibi dengbejlik geleneği de kaybolmaya yüz tutmuştur. Sözlü kültürümüzün kaybolmaya yüz tutmuş bu kadim geleneğin tanıtılması ve gelecek nesillere aktarılması geçmişimize ve geleneği yaşatmaya çalışanlara bir vefa borcumuzdur ve bu çalışma ise bu vefanın çok küçük bir eseri olacaktır. Dengbejlik, sadece sanatsal bir aktivite değil; aynı zamanda yöre kültürünün sözlü bir yansımasıdır. Bu yönüyle de çalışma önem arz etmektedir.

3. YÖNTEM

Yapılmış olan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılmıştır. Folklor araştırmaları yapmak için kullanılabilecek en etkili metodun saha incelemesi olduğu kabul görmektedir (Eriksen, 2009: 53). Kişisel ve ortak hareketlerin anlaşılabilmesi açısından çok önemli olan Gözlem tekniğine ek olarak kaynak taraması yöntemi de uygulanmıştır (Kottak, 2008: 28). Diyarbakır Dengbej Evi ziyaret edilerek icra edilen dengbejlik sanatı yerinde gözlemlenmiştir. Bu ziyaretler esnasında dengbejler, oradaki izleyiciler ve çalışanlar dikkatle takip edilmiştir. Dengbejlerin, dengbej evinde onları dinlemeye gelenlerle kurdukları iletişim, analiz edilmeye çalışılmıştır. Saha incelemesinden elde edilen doneler neticesinde konu hakkında kaleme alınmış basılı eserler taranmış ve konu folklorik, tarihi geçmişi ve sosyolojik, yönleriyle incelenmeye çalışılmıştır. Alan araştırmasında Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi Dengbej Evi, çalışmamızın merkezini oluşturmuştur.

4. Evren ve Örneklem

Çalışmamızın evrenini dengbejlik geleneği oluşturmaktadır. Diyarbakır Dengbej Evi ise örneklem olarak alınmıştır.

5.Dengbejliğin Tanımı ve Tarihçesi

Kürt halkının en önemli sözlü edebiyatı olan dengbejlik; sese ve söze dayalı, aynı zamanda icra edenin yetenekleriyle oluşabilen bir sanattır. Bu sanatı Kürt coğrafyasında; halkın yaşadığı olayları ve duyguları, ezgisel ve ritimsel olarak söyleyenlere ise dengbej denir. Dengbej sözcüğünün oluşum yapısına bakıldığında; "Deng" yani "ses" ve "bêj" yani "söz/söyleme" sözcüklerinin birleşmesinden meydana gelmiştir. Dengbejlik geleneğinin en önemli özelliği, anlatıcısıyla yaşayabilen, varlığını sürdürebilen bir sanat olmasıdır. Bu sanatın anlatıcılarına dengbej denilmektedir. İcra edilen edebi esere "kılam" denir. "Kılam" "söz" ve "kelam" sözcüklerinden türetilmiş bir kavramdır. (Kardaş, 203: 56). Dengbejler "şevbuhêrk" (vakit geçirme, gece geçirme) adı ile anılan, genelde uzun süren kış gecelerinde meclis ve divanlarda (Uzun, 2008a: 190) destan, mesel, hikâye gibi sözlü edebiyat çeşitlerini dillendiren Kürt müziği ve sözlü kültürün anlatıcısıdırlar. Şevbuhêrkler akşam namazından sonra başlayıp gecenin çok geç saatlerine dek devam etmektedir (Uzun, 2008b: 11). Dengbej, sese nefes ve yaşam verendir. Sesi hem mesleği hem de gittiği her yerde adeta bir mekânıdır. Dengbej, sesi kelama, o kelamı da, türkü

haline getirendir. Dengbej, birçok toplumda olduğu gibi kültürün ilk aktarımı sözlü edebiyatın taşıyıcısıdır. Kültürün yazıya aktarılmadan önceki halini temsil eder, Topluma; anlatılarıyla dengbej; birlik ruhunu aşılar. Araştırmacılar için de, kültürlerin ilk kodlarını buldukları kaynaklar olmaktadır (Uzun, 2006: 11-12). Beylerin ve paşaların koruması ve desteği altında olan denbejlerin dışında; asası elinde, heybesi sırtında, yaban ellerde dolaşan, görmedikleri yerlere seyahat eden" yani köy köy, kasaba kasaba gezip sanat icra eden dengbejlerin de varlığı bilinmektedir (Kaya,2007: 260). Dengbej; yetiştiği toplumun geçmişten gelen acılarını, sevinçlerini, korkularını, dualarını özünde eriterek dilden dile taşıyan bir kültür ulağıdır. Dengbej, bazen öngörüsü bazen eleştirisi (hiciv) bazen de toplumun en öz sözcük dağarcığıyla ses ritmini yakalayarak toplumun hafızasını oluşturur (Öncü, 2011: 46). Yıllar boyunca dengbejler, bireyin ya da toplumun hafızasındaki her duyguyu, insana özgü tüm belleği, toplumsal hafızaya işler (Cebe, 2012: 1155). Dengbejler toplumdaki birlik duygusunu pekiştirir. Bu aktarım toplumun ortak hareket etmesini, ortak duyguları hissetmesini sağlayabilir (Deniz, 2016: 40). Dengbejler, sözlü kültürü bulunduğu toplumun tınılarını, müzik hazinelerini kullanarak daha kolay hafızada kalınmasını sağlarlar. Aynı zamanda bulunduğu toplumun en derin müzik hafızası sade ve derin bir yolla aktarılır. Dengbejler toplumun en yalın anlatıcılarıdır.

Kış aylarında özellikle büyük alanlı evlerde (konaklar) dengbejler eşliğinde toplanılırdı. Yaz aylarında ise göçebe çadırlarının misafiridir dengbejler. Divanlarda (diwanxane) bir ezgi eşliğinde anlatılan hikâyeler sayesinde, toplumun yaşattığı kültürel bellek aktarılarak, şekillenmesine etki etmekteydiler. Dengbejler toplumda yaşanılan olayların ya hicivcisi ya memnuniyeti dile getiricisidir. Şehirlerde büyük mekânların konuğu iken, göçer yerleşim yerlerinde meydanların veya köy odalarının konuğudur. Göçebe toplumların arasındaki iletişimi sağlayan gezici aktarıcılardır. Dengbejlerin ellerindeki müzikal aletleri hem söyleyişlerine eşlik eder hem de hitap ettiği topluluğun dikkatini üzerinde toplar. Müzik aleti; çoğu zaman ritmik ve uyaklı giden söyleyişlerin akılda kalmasını kolaylaştırır. Dengbejler anlattıkları hikayelerin de müziği ve uyumlu dizeleri (mani,tekerleme,türkü..vb.) yerleştirirler. Dengbejler, "çîrokbêjler" (hikâye-öykü anlatıcısı) toplumun hafızasıdır, tanığıdır, ,kendi yetenek, sanat ve duyarlılığının anlatıcısıdır (Öztürk, 2012:8). Diyarbakır'da yaşayan dengbejler eserleri icra ederken dil olarak Kürtçe dilini lehçe olarak ise Kurmanci lehçesini kullanmaktadır. Süleyman Öz Kürtçe dili ile ilgili çalışmasında Kürtçe'nin Hint-Avrupa dil kolundan olduğunu belirtmiştir. "Kürtlerin kullandıkları dil Kürtçe Hint-Avrupa dil grubundan olup dört hâkim lehçe olan Kurmanci, Sorani ve Gorani'den başka alt lehçelerden meydana gelmiştir. Kurmanci lehçesi günümüzde Kürtler arasında en fazla kullanılan lehçedir" (Öz, 2003: 17). Diyarbakır yöresinde, Türkiye'nin farklı bölgelerinde dengbejlik yapan kişilere toplumun geçmişten gelen bir ilgisi vardır. Dengbejler toplumu birleştiren akıl danışılan bir rolünün olduğunu Rodi Yüzbaşı söylemektedir. Özellikle divanlarda toplumun her katmanına yer vardır. Dayanışmanın yer bulduğu toplantılardır divanlar. Dengbejler bazı zamanlarda da akıl danışılan kişiler olarak karşımıza çıkmaktadır. Dengbej, sözlü kültür ürünleri olan atasözlerinin, deyimlerin, manilerin taşıyıcısı ve yeri geldiğinde kullananıdır (Yüzbaşı, 2012: 19). Tüm bu yönleriyle dengbejleri, sözlü kültür aktarıcısı olarak tanımlamak mümkündür.

6. Dengbej Kimdir?

Dengbej, toplumda geçmişten beri var olan, yer alan hikâyeleri tamamen hafızasına alarak ezberleme yoluyla doğal yollardan öğrenen, kendi yetenek, inanç, karakter özelliklerini de katarak icra eden kişidir. Dengbej, anlatılarında çeşitli sözlü kültür öğelerinden de (mani, tekerleme… vb.) yararlanarak tiyatral bir şekilde hikâyelerini anlatır. Dengbej icrası bazen saatlerce, günlerce süren hikâyelerini metne bağlı olarak anlatmaz, birçok dengbejin okuryazarlığının olmadığı bilinmektedir (Akcan, 2014). Dengbej, sözcüğü birleşik bir sözcüktür. Kürtçede birleşik sözcük türetimi, birçok anlam içeren sözcükler olarak yapılandırılır. Dengbej sözcüğü bu işi icra eden kişileri de kapsayan çoklu bir anlam olarak algılanmalıdır Türkiye'nin her bölgesinde yer alan ozan, arif, halk aşığı, ses sanatçısı olarak tanımlanan anlatıcılar dengbeje karşılık gelmez. Dengbej tüm bu halk ozanlarının yaptığı işin hepsini yapan bir kişiliktir (Dit, 2010: 2). Dengbej bulunduğu kapalı veya açık alanlarda kendi sesini kullanarak anlatım ve ezginin eşliğinde dramatize ettiği hikâyeleri kendi üslubunca icra eder. Dengbej, anlatımına başlamadan önce kendi hazırlığını yapar, sesini en iyi kullanacağı biçimde elini kulaklarına dayayarak başlar. Kendi hafızası ve sesi dengbejin en büyük yardımcılarıdır (Keskin, 2006: 38). Dengbej; köy köy, şehir şehir gezdiği mekânlarda, bazen günler süren anlatılar yapmaktadır. Anadolu coğrafyasına ilişkin bildiği hikâyeleri, destanları kendince birbirine ekleyerek uygun yerlere ve dinleyicinin ilgisini canlı tutmak amacıyla kendi belirlediği bir ezgiyle söyler. Günlerce sürebilen bu

anlatı, dengbejin hafızasının, yeteneğinin, duyarlılığın sergilendiği alanlardır. Dengbej bütün bu hafızanın hem temsilcisi hem de taşıyıcısıdır (Mutlu, 1996: 57). Dengbejler; nesilden nesile gelen, sözlü kültürün hem devamlılığını hem de tazelenmesini sağlayan kişilerdir. Anlatıları mensubu olduğu toplumun, yaşadığı tüm toplumsal olayları içinde barındırır. Dengbej; toplumun ortak hafızasının, birliğinin ve tarih bilincinin, kültürünün hafızasıdır (Akcan, 2014). Dengbej, geçmişle günümüz arasında bir köprü görevi görür. Bulunduğu coğrafyanın üzerinde yaşamış tüm topluluk ve medeniyetlerinin kodlarını anlatılarında bulmak mümkün olabilir. Dengbej; bazen karşımıza bir düşünce adamı, toplumu kendini sorgulamaya iten hicivci olarak da çıkar. Dengbejin hafızasında toplumun yaşadığı olayların (acıları, göçleri, sevinçleri, sevdaları) izlerini bulmakta mümkündür. Kürt sözlü edebiyatının söz ustaları ve yaşatıcılarıdır (Roni, 2012: 280). Dengbej; insanı ifade etmedeki en önemli özelliği olan dili, kelamı, bir tona, müziğe, kılama, türküye dönüştürendir. Nasıl ki yazılı edebiyatın ilk temsilcisi Homeros ise sözlü edebiyatın ilk temsilcileri de dengbejlerdir (Uzun, 2012: 12). Mehmet Uzun, dengbeji "*İnsana, insanlığa bir dil; kimlik, tarih, benlik, bellek veren ses, nefes; insanı, insanlığı, insani anlatıyı, çağlar boyu, zamanlar boyu, kesintisiz bir çağlayan haline getiren kaynak."* (Uzun, 2012: 13) olarak tanımlamaktadır.

Dengbejlerin yaşadığı coğrafya da çıkış tarihleri tam olarak bilinmese de, geçmişinin Sümerlere kadar gittiğini yazan kaynaklar vardır. Denbej geleneğinin daha sonraki dönemlerde, Guti, Qasit, Mitani ve Medlerde de var olmuştur. Kürt sözlü kültürü bu derin geleneği kendi bünyesinde geliştirerek bugünkü haline getirmiştir. Dengbejlerin Komegene uygarlığında değer gören anlatıcılar olduğu yazılı tabletlerde mevcuttur. Uygarlık içerisinde varlığını sürdüren Zilani Kürtlerinin dengbenj kültürleri olduğu yazılmaktadır. Zilani Kürtlerinin günümüze gelen izleri Kawa/Kowa adlı aşiretir ve bu aşiret Kürtçe konuşmaktadır. Komagene uygarlığının kanunlarında, dengbejlerin haklarını koruyan kanunlar çıkardığı tespit edilmiştir (Bkz. Antolojiya Dengbejan, 2007: 48). Yaşar Kemal ve Mehmed Uzun, dengbejlik geleneğinin kökenini, Antik Yunan geleneğindeki Homeros'un anlatılarına dayandırmaktadırlar. Geleneksel toplumlarda ve Antik Yunan da öğrenci yetiştirme metodu usta- çırak ilişkisiyle olmaktaydı. Homeros'un öğrencileri de, bu yöntemle yetişir ve bulundukları coğrafyayı dolaşarak Homeros'un hikâyelerini anlatırlardı. Kürt kültüründeki dengbejlik geleneğine Homeros'un yönteminin kaynaklık ettiği savunulmaktadır. Dengbejlik usta-çırak ilişkisiyle yetişmekte, dengbenjler de bulundukları coğrafyada dolaşarak hikâyeler anlatmaktadır (Heckmann, 2002: 96).Emin Yaş ise; Kürt masallarının Avrupa Hint kültürel mirasına dâhil olduğunu söyleyerek; Alman masallarıyla Kürt masalları arasında kişi, nesne, olaylar bakımından benzerliklerin bu kökleri ispatladığını belirtmektedir (Yaş, 2019:104). Antik Yunan da tragedyalarda, dini bir rütiel gösteri gibi sahne alan kişiler olduğu bilinmektedir. Bu kişiler Antik Yunan tanrılarıyla ilgili metinlerden oluşan bir çeşit dini öğreti yaparlardı. İcra eden kişiler bunu dramatize ederek sahnelerdi. Bir çeşit dini gösteriye dönüştürülen bu sahnelemeler daha sonraları din; sahneleyen anlatıcılar da din adamları olmuştur. Dengbejin bu geleneği alarak, Mitraizm, Magicilik, Zerdüştlük gibi geçmiş dönem dinlerinin din temsilcisi olduğu, dini şenliklerde ve törenlerde ritüellerle ve ilahilerle bir rahip rolü üslendiği söylenmektedir. Buna göre dengbenjler, bir rahip, din adamı geleneğinden gelen, dini kimliği olan ve toplumdaki dini törenleri yöneten, öğüt veren bir şahsiyet olmaktadır (Hikmet, 2012: 290).

Dengbejler bütün kadim medeniyetlerin halk ozanları gibi; yaşadıkları coğrafyayı gezerek toplumun her alanının, olayının içindedir. Olayların içerisinde hem yaşayan hem yorumlayan hem de yol gösteren yönüyle dengbejler; toplumun akıl danışılan kişileri olmuşlardır. Tecrübeleri ve yetenekleriyle toplumda olan tüm hatıraların doğal bir yazıcısıdır. Toplumun sözlü hafızasıdır (Benjamin, 2012: 88). Destanlar zaman içerisinde değişime uğrayan sözlü metinlerdir. Toplumun yaşadığı her olay destanı etkiler onu dile getiren anlatıcının dilini de güncelleştirir (Benjamin, 2012: 81). Dengbejlerin oluştuğu coğrafya; geçmişten gelen insanoğlunun kutsal metinlerinin, göçlerinin, tufanlarının geçtiği mekânlardır. Bu tarihi miras dengbejlerin yetişmesine zemin hazırlamıştır. Aynı zamanda bu coğrafyanın günümüzde de öneminin devam etmesi, dengbej geleneğinin devamlılığını etkilemiştir. Tarihi süreçte ki bu değişim ve gelişmeler dengbejlik geleneğini olgunlaştırmış bugünkü özgün kalıplarına taşımıştır. Kürt halkının yoğunluklu olarak yaşadığı bu coğrafya, Kürt sözlü, yazılı ve görsel sanatlara kaynaklık etmekte ve beslemektedir. Edebiyatını, sinemasını, tiyatrosunu ve özellikle de müziğini şekillendirmiş ve beslemiştir. Bilinmeyen tarihlerden beri var olan dengbejlik geleneği, tükenmeye yüz tutmuş folklorik öğeler arasındadır. Modernitenin Kürt günlük yaşantısını, gelenek ve göreneklerini etkisi altına alması, dengbej geleneğini de tüm folklorik öğeleri etkilediği gibi olumsuz etkilemiştir (Benjamin, 2012: 83). İkinci dünya savaşından sonra dünyayı daha da etkisi altına alan modern yaşantıda dengbejlik geleneği etkilenmesine rağmen kaybolmamıştır. Hikâye ve destanlar

modern öncesi toplumların icrasıydı, kendini anlatma biçimleriydi. Modern sonrası toplumlarda değişim, enformasyon çok hızlıdır. Değişimin hızı her şeyi çok çabuk tüketir, değer algısı üretildiği zaman önemlidir. Dengbejlik geleneği halkın geçmişten getirdiği bir iç ses olarak kendini toparlar ve yeni gelişimlere bir şekilde uyar ve varlığını devam ettirir (Benjamin, 2012: 83). İkinci Dünya savaşının tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de yıkıcı etkilerinin olmasına rağmen dengbej geleneğinin tamamen yok olmadığını ve günümüze kadar varlığını koruduğunu görmekteyiz.

7. Dengbejlik Geleneği

Fırat ve Dicle nehirlerinin beslediği Mezopotamya toprakları geçmişten günümüze kültürlerin, medeniyetlerin, inançların ve büyük mücadelelerin merkezinde olmuştur. Dicle ve Fırat'ın beslediği bereketli topraklar; üzerinde yaşattığı halkı hem besin olarak hem de kültürel olarak beslemiştir. Yahudiliğin kutsal kitabında bu bölgeyi gösteren ibareler bulunmakta, Fırat ve Dicle nehirlerinin ismi geçmektedir. "Cennetten bir ırmak çıktı, dört kol oldu. Birinin adı Pişon'dur. İkincisinin adı Ghon'dur. ve üçüncü ırmağın adı Dicle'dir. Dördüncü ırmak Fırat'tır." (Tevrat/Tekvin, 1. Bab). Dengbejlik geleneği bu derin hafızanın ürünü ve bu hafızanın koruyucusu, taşıyıcısı olarak bu topraklarda çıkmasına rağmen; dengbejlik geleneğinin kökeni tam olarak bilinmemektedir.

Dengbej, insana ait her duyguyu diline döker. Acıyı, özlemi, haksızlığı, adaletsizlik ve aşkı. Hikâyeleri hem toplumsal sorunların dillendiği anlatılardır hem de âşıkların özlemlerinin dillendiği hikâyelerdir. Dengbenjler bütün bu yeteneklerinin tanrının onlara bir armağanı olduğunu düşünen insanlardır. Bütün ezgilerin içine doğup, içten dışa taştığını dolayısıyla bunu herhangi bir yerden öğrenmediklerini söylerler (Finley, 2003: 48). Dengbej; toplumsal olaylara duyarlılığı ve bu olayları dile getirmelerinin yanında, toplumda oluşan olaylarda akıl danışılan kişi konumunda da olmaktadır. Taraflar arasında çıkan sorunlarda, arabulucu ve elçilikler üslenmektedir. Dengbejler toplumsal barışın zaman zaman sağlanmasına zemin hazırlayan kişiler olmuşlardır. Denbejin dolaşarak tanıdığı toplumun her kademesi, coğrafya ve denbejin kişiliği; toplum tarafından bu rolün dengbejlere verilmesine ortam hazırlamaktadır (Akcan, 2014). Toplumda saygın bir yer edinmelerine rağmen dengbejler ayrıcalık görmeyi istemezler. Dengbejler bulunduğu coğrafyanın halkının yanındadır. Halkın konuşan dili olup halk üzerinde yöneticilerden daha etkin bir rol oynarlar. Anlatılarında halkın yaşadığı tüm duyguları bulunduğu her divanda dile getirir. Dengbej; zaman gelir sevinci, aşkı, ümidi, zaman gelir üzüntüyü kaygıyı anlatır (Akcan, 2014). Dengbej yaşadığı alanın her sorununa karşı duyarlıdır. Bu duyarlılık sadece insana değil doğaya, nebatata, hayvanlara kısacası canlı cansız tüm varlıklaradır. Dengbejin; söylencelerinde bütün varlığın sesi vardır. Dengbej; varlığın diline, rengine ve bedenine bürünerek, varlığı dile getirir, konuşturur. Dengbejin anlatılarında, vahşi ile evcil aynı sofradadır (Akcan, 2014). Buradan da anlıyoruz ki, dengbejler sadece insanı değil; aynı zamanda doğayı ve hayvanları da anlatılarına konu edinmişlerdir.

Kürt sözlü kültürünü ve dengbej geleneğini en iyi yansıtan ve iki cilt halinde Roger Lescot tarafından derlenerek oluşturulan kaynak; dengbenj ve Kürtlerin özellikleri hakkında önemli bilgiler içermektedir. Roger Lescot; 1940 yılında, Hesanan aşiretinin Dengbeji Sebri'den derleyerek oluşturduğu eserinde, Kürt kültürü ve destanlarının yanı sıra dengbejlerden bahseder. Dengbejlerin sahip oldukları yetenekleri ve halkının tüm ezgi ve türkülerini hafızalarında taşıdığını yazmıştır. İlk ciltte Kürt masalları; ikinci ciltte ise; Kürt destanları yer almaktadır. Roger Lescot eserinde ayrıca Kürtler'e ait karakteristik özellikler, gelenek ve göreneklerine ait bilgilere de yer vermiştir (Uzun, 2012: 44). Dünyada ki her coğrafyada ve halk da, o halkın bilinmeyen tarihlerinden beri oluşturulmuş hikâyeler, efsaneler, destanlar mevcuttur. Bu sözlü kültür ürünlerinin (daha sonraki tarihlerde yazıya da geçmektedirler) olağanüstü özellikler taşıdığı bilinmektedir. Destan ve hikâyeleri dolaşarak dillendiren ozanların, bu olağanüstülüğe kendileri de kapılarak toplumun gerçeklerinden koptuğu savunulmaktadır. Dolayısıyla Kürt kültürünün de oluşturduğu bu eserlerdeki olağanüstü öğelerin, dengbejleri halkının gerçekliğinden kopardığı söylenmektedir. Dengbejlerin anlatılarının gerçekle bağlantısının olmadığını kabul edenler vardır (Lorenz: 2013). Dengbejlik geleneğine getirilen bu eleştiriler, yaşanılan coğrafya özelinde gerçekle örtüşmemektedir. Kürt halklarının yoğunluklu yaşadığı coğrafyada geçmişten günümüze dengbejler; halkın sesi, akıl danıştığı ve uzlaşma arayışının elçileri olmuşlardır (Akcan, 2014). Denbejlere ilişkin bir çok eleştiri yapılmış olsa da bu eleştirilerin coğrafya ve toplumsal şartlar ekseninden uzak olduğu görülmektedir.

8. Bir Hikâye Anlatıcısı Olarak Dengbej

Dengbej geleneği şehirlerde konaklarda, kırsallarda ise köylerde yaz aylarında açık alanlarda, kış aylarında misafir odalarında hikâyelerini anlatırdı. Uzun kış gecelerini birbirine bağlayan ve anlatımı günlerce süren hikâyelerdir. Gecenin sonunda hikâye en heyecanlı bir bölümünde kesilir ertesi geceye

bırakılırdı. Anadolu'nun birçok bölgesinde ve doğu masallarının Şehrazat masallarının anlatım geleneğine benzeyen bu şekil dengbejler tarafından da kullanılmaktadır. Dinleyicinin dikkatini canlı tutmak adına zaman zaman sorular yöneltilip, ezgili deyişlerle süslenen bu hikâyelerin ertesi geceye kalan bölümleri olurdu (Benjamin, 2012: 90). Dengbej; hikâyeyi dinleyicisini de içine katarak anlatır, adeta bir ortak ruh ikliminde yolculuğa çıkarır. Gözlerini kapatarak hikâyesine başlar, mekânla bağını koparıp, hikâyesinin içinde yaşamaya başlar. Ardından dinleyicisini de hikâyenin içine alır (Uygar, 2009,71). Dengbej yaşadığı zamanın, mekânın, doğanın ve tarihin tanığı olmak ister. Dengbej iletişimde olduğu canlı cansız tüm varlıktan beslenen, onlarla varlığı paylaşan bir şahsiyettir. Dengbejler yaşadığı doğadaki değişimi gözlemler doğayla birlikte değişimi yaşamak ister. *Dengbejlerim* adlı denemesinde Mehmed Uzun, "*Suriye'de yaşayan Rıfate Dare adlı bir dengbej ile tanışmak için kapısını çaldığında bahar henüz başlamış, ağaçlar henüz filizlenmiştir. Dengbej'in evde olmağını söyleyen ev ahalisi, onun doğanın canlanmasını yaşamaya, baharı karşılamaya, belleğini yenilemeye çıktığını dile getirirler. Uzun, dengbeji tam dört gün bekler ve dengbej nihayet döner" (Uzun, 2012: 82).* Dengbejlerin yaptığı alışkanlıklar arasında doğa seramonisi de vardır. Dengbejler mevsim dönüşümlerin de en az yılda iki kez bu seremoniyi yaparlar. Dengbej çevresindeki hiçbir olayı kaçırmaz savaşında, göçünde, şenliğinde içinde olur, halkının hafızasına tanıklık eder (Benjamin, 2012: 100). Dengbejler ekonomik olarak toplum katmanının en alt seviyesinde olan insanlardır. Dengbejlerin çıktığı toplum katmanları da, ekonomik düzeyi düşük katmanlardır. Geçim sıkıntısı yaşamalarına rağmen, halkının her derdini kendine dert edinmiştir. Dengbenjler bu ekonomik statülerine rağmen toplumun her kesiminden rağbet görmüş, dengbejlere hürmet edilmiştir. Dengbejlerin her dönem bu ekonomik konumları değişmemiştir. Dengbejler yaşadıkları sürece ekonomik sıkıntı içinde yaşayarak hayata veda etmişlerdir (Dit, 2010: 2).

9. Dengbejlikte Hikâyenin Müzikal Aktarımı

Tarım toplumunun hâkim olduğu zamanlarda, sözlü kültür; toplumların hafızası ve kültür aktarımını oluştururdu. Sözlü kültürün elçileri ozanlar, halk şairleri, dengbejler olmuştur. Sanayi sonrası toplumların şehirlere göçü, kırsal alandaki nüfusu ve kırsaldaki yerleşik kültürü etkilemiştir. Köylerde kış aylarında misafirlerin, misafir edildiği köylünün toplandığı, konuk odaları, köy odaları mevcuttu. Köy odaları (dîwanxanê) divanhane olarak da bazı bölgelerde adlandırılırdı. Köy kültür hayatının nesilden nesile aktarıldığı yine sohbetlerin, oyunların, eğlencelerin ve dengbejlerin geldiği mekânlar olmuşlardır. Dengbejler icralarını köy misafir odalarında gerçekleştirir, uzun kış gecelerinde geceden geceye aktarılan uzun dinletilerinin icrasını, bu misafir odalarında yaparlardı. Dengbejler genellikle bir müzik aleti kullanmazdı. Müzik aleti kullanmak; dengbejin bir eksikliği olarak görüldüğü söylenmektedir. Dengbejin sesi, sanatına en yakın yoldaşıdır. Dengbejin hafızası, birikimi, yeteneği ve bunları aktarmadaki sesi onun icrasının yardımcılarıdır (Poche, 2008).

Dengbejin sesi icrasının en önemli öğelerindendir. Nefesinin kuvveti dengbenjin kalitesinin ölçütü olarak görülmüştür divanhanelerde. Dengbejin icrasında genel gösterilerde görülen alkış, dengbej toplantılarında yoktur. Dengbejin icrasının kesilmesine rastlanmaz. Dengbejler icralarında çok kısa soluklanmalar yaparak, seslerini güzellemeler, deyimlerle dinlendirirlerdi. Dengbej; "hawînî" denilen bölümlerde sesini dinlendirir. Hawini bölümler dengbejin kendini dinlediği ve dinleyeni hikâyenin içine aldığı bölümler olur. Hawini bölümler anlatının başında veya son bölümlerinde olabilir. Dinleyenin hikâyeye ortak olduğu, hüzünlendiği, duygusunu dışa aktardığının görüldüğü anlardır. Hawini bölümler; dengbejin sesinin rengini, gücünü, oktavının en yalın halinin çıktığı bölümlerdir. Ancak bununla birlikte bazı dengbejlerin hawini bölümler kullanmadığı da bilinmektedir" (Yankın, Yıldırım, 2010). Dengbejlik geleneği kırsal alanlarda köy seyirlik oyunları, şehirlerde bir tiyatro oyunu gibi de algılanmış, seyredenleriyle arasında sahne oyunlarındaki gibi canlı bir iletişim oluşturmuştur. Dengbej seyredenlerini bazı bölümlerde hem hikâyenin içine alır, hem de onlarla göz teması kurarak, onları kendinden ve hikâyeden koparmaz. Dengbej bazen sesinin tonu, bazen hikâyeye eklediği bölümlerle ilgiyi hep canlı tutar. Dengbej anlatılarını ilginin en yoğun olduğu bölümlerde keserek ertesi geceye bırakır, seyredenleri ve dinleyenleriyle bağını korur (Hikmet, 2012: 300) . Bu şekilde dengbejler dinleyicilerde sürekli bir beklenti ve heyecan oluşturmuşlardır.

10. Dengbejlikte Sözcük ve Ses Kullanımı

Dengbejlik geleneğinin icrası sese dayanmaktadır. Ses bu sanatın en önemli öğesidir. Dengbejler; kendilerine has teknikler geliştirerek seslerini günlerce kullanabilirler. Dengbejler; ekonomik koşulları çok iyi olan toplumsal katmandan gelmemekte ve hayat boyu da bu ekonomik koşullarda yaşadıklarından dolayı, buldukları her mekânda ve toplulukta sesleriyle hayatlarını sürdürmüşlerdir. Her mekân onların seslerini prova ettiği, denediği, tanıdığı sahneler olmuştur. Sesi çok kullanmanın verdiği pratiklik seslerini günlerce yormadan kullanmayı dengbejlere öğretmiştir.

Dengbejlerin seslerini kullanmadaki bu yetenekleri toplum tarafından takdir görmüş, hürmet edilmiştir. Dengbejlerin bulundukları coğrafyada sürekli halk ile iç içe olmaları ve dolaşmaları, dengbejlerin; toplumun dilindeki her sese sözcüğe ulaşmalarını kolaylaştırmıştır. Dengbej toplumdan derlediği sözcükleri sözcük dağarcığına ekleyerek hem korumaya alır hem de sözcükleri anlatılarında kullanır (Akcan, 2014). Dengbej geleneği içerisinde verilen ürünler halk edebiyatının sözlü kültür sınıflandırmasında, melodik halk şiiri bölümünde yer almaktadır. Dengbejlik geleneğinde yer alan şiirler uzun ve kafiyelidir. Ancak halk edebiyatındaki genel hece ölçüsü görülmez. Dengbejlik eserlerin türleri arasında; "destan","lawik/aşk", "şer/kahramanlık", "dilok/güzellik, "lawij/dinî", "heyranok/sevgi, doğa", "bêlîte/coşku", "zêmar/ ağıt, mersiye", "payizok/hasret" gibi türleri vardır. Dengbenj ustalığına ve yeteneğine göre dengbenj geleneğinde yer alan eserleri icra eder ya da kendisi yeni eser meydana getirir. Dengbejin şiir oluşturup söylemesine kılam (jiberxwederxistin) oluşturma, bu denbejlere de "şair dengbej" denir. Kendi şiirlerini oluşturup söylemek, dengbejlik şairliğinin en üst makamıdır ve şairin kendi kolunu oluşturmasıdır (Eminoğlu, Çoban Eminoğlu, 2020). Dengbejlikte zirve olarak nitelendirilmek için şairlerin kendi yazdıkları şiirleri söyleyebilmeleri gerekmektedir.

11. Dengbejlik Sanatının Ünlü İsimleri

11.1. Şakıro

Sesinin güzelliği sebebiyle Kewê Ribat (Rabat Kekliği) ve Şahê Dengbêjan (Dengbejlerin şahı) olarak ünlenmiştir. Şakiro (Şakir Deniz), Dengbej Resoyê Gopala'nın öğrencilerindendir. Şakirê Mezin' ya da Şakirê Bedih adıyla da tanınır. Ağrı'nın (Karaköse) Navik köyündendir. Günlerce kılam söylemesiyle ünlüdür. 1959-1966 yılları arasında ailesiyle birlikte Adana'da yaşamış, 1966 yılında Muş'a ardından 1968 yılında Erzurum Karayazı'ya yerleşir (Adıgüzel, 2021).

11.2. Dengbej Reşo

Reşo (Reşoye Gopalan), Ferzê'nin şagirti (öğrencisi), Evdalê Zeynikê geleneğinden gelen dengbejdir. Reşo, 1890 yılında Karaçoban'nın Gopalan (Türkçe: Kopal) köyünde doğmuştur. Ailesi Erivan muhacirlerindendir. Reşo, okul hayatı olmamıştır. Genç yaşta Gopalan ve çevresinde çobanlık yapmıştır. Dengbejlik eğitimini, bölgede yaşayan dengbej Sîno'dan almıştır. Kilam söyleyebilen dengbejlerdendir. Reşo, önce Gopalan'na ardından Bulanık'ın Xêrgis köyüne yerleşmiştir. Dengbej Ferzê'den etkilenerek, onun ve Evdalê Zeynikê'nin kılamlarını icra etmeye başlar (Adıgüzel, 2021).

11.3. Kawis Axa

Dengbejliğe Bağdat Radyosunda başlar Kawis Axa. 1889 yılında İran'ın Zozané Çarçela Bertiya dünyaya gelir, 10 yaşında yetim kalan Kawis Axa, 13 yaşında annesini kaybetmiştir. Gerçek ismi İdris Kakewis'tir Annesinin kaybından sonra, Dengbej Fatma'nın yanına yaşamaya başlar. Dengbej Fatma'nın yanında hem korunmuş hem de kılamlığı öğrenmiştir. Çocuk yaşta yaşadığı kayıplardan dolayı konuşmasında kekemelik sorunu oluşmuştur, ancak bu onun kılamlarını icra etmesine engel olmamıştır (Adıgüzel, 2021).

11.4. Evdalê Zeynikê

Dengbejlik geleneğinin ilk kurucusu Evdale Zeynike olarak kabul edilir Evdal, 1800 yıllarında Ağrı'nın Tutak ilçesinin Cemalverdi köyünde doğmuştur. 110 yılgibi uzun bir ömür sürmüştür. Dönemin beylerinden Sürmeli Memed Paşa'nın dengbejliğini yapmış, kılam şairidir toplumun acılarını ve sevinçlerini kılamlarına taşımıştır (Adıgüzel, 2021).

11.5. Seyidxanê Boyaxçî

Seyidxanê Boyaxçi, Diyarbakır'ın Ergani ilçesine bağlı Lexerî köyünde 1933 yılında doğmuştur. İki yaşında iken annesini, dört yaşında iken babasını kaybeden Boyaxçi'yi, amcası büyütür. Seyidxanê Boyaxçî de birçok dengbej gibi okula gitmemiştir. Çocukluğunda çobanlıkla yapan Boyaxçî, 15 yaşından sonra Diyarbakır merkeze yerleşir. Diyarbakır'ın Sur ilçesinde ayakkabı boyacılığı yaptığı bilinmektedir. Ayakkabı boyacılığını 25 yıl boyunca yapar. Boyaxçî, Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi'nde temizlik personeli olarak da çalışmıştır. Diyarbakır'ın Sur merkez ilçesinde bulunan Dengbej Evi'nde de görev alan dengbejlerdendir (Atalay, 2021).

12. Kadın Dengbejler

Dengbejlik edebiyatında kadın dengbejler de bulunmaktadır. Bunlar arasında; Dengbej Gulê, Dengbej Meryemxan, Dengbej Aslika Kadir, Bulanıklı Dengbej Bedewe gibi isimler vardır (Eminoğlu, Çoban Eminoğlu, 2020). Cumhuriyetten önceki dönemde Ermeni dengbejlerin olduğu da bilinmektedir. İmparatorluk toplumu olan Osmanlı nüfusunun, içinde Ermeni nüfusta mevcuttu. Komşu Ermeni köylerinde Dengbej olan Ermenilerin olduğu ve icralarını Kürtçe yaptıkları bilinmektedir. Bunlar arasında Dengbej Gulê, Dengbej Kirapet-i Haço gibi… isimler vardır. Bulanıklı Dengbej Pero da bu dengbejlerden biridir (Eminoğlu, Çoban Eminoğlu, 2020).

13. Diyarbakır'da Dengbejlik ve Diyarbakır Dengbej Evi

Fotoğraf: Zafer KOÇAK

Diyarbakır Dengbej Evi 2007 yılında açılmıştır. Diyarbakır Belediyesi'nin dengbejlik geleneğinin yaşatılmasına yönelik olarak mimarlar odasından alıp, dengbejlere tahsis edilerek aktif faaliyet göstermesi sağlanmıştır. Günümüzde de faaliyetlerini sürdüren dengbej evi; eski Diyarbakır evlerinden birinde hayat bulmuştur. Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi, dengbej evinin tüm giderlerini ve dengbejlerin maaşlarını karşılamaktadır. Diyarbakır Dengbej Evi; Diyarbakır Kültür Envanteri'nde şu şekilde kaydedilmiştir. "Yapıya yuvarlak kemerli bir kapıdan girilir. Güneybatı kısımda dikdörtgen formlu, demir parmaklıkla kapatılmış bir bodrum katı yer alır. Zemin kata beş basamaklı bir merdivenle çıkılır. Bu katın kare planlı kapı ve pencere açıklıkları, yuvarlak kemerlidir. Zemin katın iç mekân duvarlarında derin nişler yapılmıştır. Üst örtüsü ahşap hatılıdır. Güneybatı kanadın üst katı, cumbalı olup bu katın pencereleri dilimli kemerlidir. Bu kısma sonradan konsollarla taşınan demir parmaklıklı balkon eklenmiştir. Pencereleri ahşapla kaplanmıştır" (Bkz. Diyarbakır Merkez Kültür Envanteri–II, 48).

Fotoğraf: Zafer KOÇAK

Diyarbakır Dengbej Evi, kuruluşunda 30; günümüzde 19 dengbejle faaliyetlerini sürdürmektedir. Dengbejlik geleneğinin kendi içinde genç dengbejler yetiştirememesi, var olan debgbenjlerin de başka şehirlere göçü, yaşlanması veya ölümü sebepleriyle sayıları azalmaktadır. Dengbejlerin yetiştiği toplumsal iklimin zaman içerisinde değişmesi dengbejlik geleneğini olumsuz etkileyen en önemli faktördür (Akcan, 2014).

Diyarbakır Büyükşehir Beledyesi'nin yerel kültürleri tanıtma ve yaşatma kapsamında, dengbej evinin kuruluşunda ve tanıtımında verdiği hizmet dengbej geleneğinin yaşatılması için çok önemli katkılar yapmıştır. Dengbej evinin açılması hem iç ve dış ülkelerden gelen turistlerin kendi doğal mekanında dengbejleri gözlemlemelerini hem de dengbejler tarafından icra edilen anlatıları bizzat dinleyerek doğrudan bilgi sahibi olmalarını sağlamıştır. Dengbej evinin açılmasında Hilmi Akyol da katkı sağlayanlardandır. Dengbej evini görüp, yerinde tanıyan araştırmacı ve müzisyenler; dengbejlik geleneği, müziği üzerine makale yazmış, araştırmalar yapmışlardır. Tüm bu çalışmaların yapılmasında; dengbej evinin açılması önemli bir unsur olmuştur (Akyol, 2016: 49). Diyarbakır'da açılmış olan bu dengbej evi dengbejlik geleneğinin sürdürülmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması noktasında çok önemli bir konuma sahiptir.

14. SONUÇ

Müzikal anlatılar yoluyla kuşaktan kuşağa aktarılan dengbejlik geleneği, Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarında doğmuş ve gün geçtikçe yok olma tehlikesiyle karşı karşıya kalan önemli bir kültürel değerdir. Dijitalleşmeyle birlikte sözlü kültürel değerlerin kayda alınarak saklanması her ne kadar olumlu bir gelişme olsa da bu değerlerin yaşatılması ve desteklenmesi gerekmektedir. Bu kapsamda, Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) dünyanın birçok yerinde olduğu gibi Türkiye'de de unutulmaya yüz tutmuş kültürel değerlerin yaşatılmasına yönelik çalışmalar yapmaktadır; ancak bu çalışmaların yeterli olduğunu söylememiz mümkün değildir. Öyle ki, tek kutuplu dünya düzeninin zorunlu kıldığı kapitalist ilişkiler özellikle çocukları ve milenyum kuşağını kültürel olarak esir almış; onları kendi kültürel değerlerine yabancılaştırmıştır. Dengbejlik geleneği de bu yabancılaşmadan payını alan ve artık korunması, yaşatılması ve sahip çıkılması gereken bir değerdir. Bu bağlamda, geleneğin hala sürdürülmeye çalışıldığı bölgelerde dengbejlere ekonomik destek verilmeli, üniversitelerin lisansüstü programlarında araştırmalar yapılması için öğrenciler teşvik edilmeli, dengbejliğin ortaya çıktığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerindeki şehirlerde var olan dengbej evleri çoğaltılmalı, özellikle müzik ve sanat tarihi derslerinde bu gelenek ayrıntılı ve uygulamalı bir şekilde anlatılmalıdır.

KAYNAKÇA

Akcan, S. (2014). *Anlatıcı Olarak Dengbêj ve Dengbêj Anlatılarındaki Kahramanın Makûs Talihi* (Yüksek Lisans Tezi*).* Kadir Has Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Akyol, H. (2016). Mala Dengbêjan a Amedê, 5 Guhertoyên Kilamekê *(çev. Dilawer ZERAQ),*W dergisi, Cilt12, Sayı 52, Mayıs-Haziran, s. 49.

Balcı, U., Balcı, T. (2019). *Alman Edebiyatında Trubadur*. İçinde: (Edt: Seyithan Seydoşoğlu/Merve Kıdıryüz) Çukurova II. Multidisipliner Çalışmalar Kongresi 26-28 Nisan 2019 Tam Metin Bildiri Kitabı. S. 105-113.

Benjamin, W. (2012). *Son Bakışta Aşk.* N. Gürbilek (Çev.). İstanbul: Metis.

Kardaş, C. (2013). *Dengbejlik Geleneği ve Âşık Edebiyatı ile Karşılaştırılması.* (Doktora Tezi). Fırat Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

Cebe, R. (2012). Dengbêjlik ve Melizma Tekniği. *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi,* Cilt 1, Sayı 1 ss.1153-1160.

Deniz, S. (2016). *Dengbêji.* (çev. *Dilawer ZERAQ), W dergisi*, Cilt12, Sayı 52, Mayıs Haziran, ss. 40-41.

Eminoğlu, N., Eminoğlu, G. Ç. (2020). Bulanık'ta Dengbêjlik Edebiyatı ve Temsilcileri. *Kürd Araştırmaları Dergisi. Sayı:4, Güz. http://kurdarastirmalari.com/gunce.*

Eriksen, T. H. (2009). *Küçük Yerler Büyük Meseleler Sosyal ve Kültürel Antrpoloji.* Ankara: Birleşik.

Finley, M. (2003). Odysseus'un Dünyası. G. Durna (Çev.). İstanbul: Ayraç.

Heckmann, L.Y. (2002). Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri. İstanbul: *İletişim Yayınları*.

Kardaş, C. (2013). Dengbêjlik Geleneği ve Âşık Edebiyatı İle Karşılaştırılması. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Elazığ.

Kaya, F. (2007). Uzun Roman, Mehmed Uzun Portresi. İstanbul: Alfa.

Keskin, N. (2006). *Mardin ve Çevresinde Bir Anlatı Biçimi Olarak Mıtrıplık.* (Yayımlanmamış

Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
Kottak, C. P. (2008). *Antropoloji İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış.* Ankara: Ütopya.
Lorenz, C. (2013). *"Tarihler Doğru Olabilir mi? Anlatıcılık, Olguculuk ve "Mecazi Dönemeç*", Cogito, Editör: Şeyda Öztürk. Ankara: Yapı Kredi.
Mutlu, E. (1996). *Kürt Müziği*. İstanbul: Avesta.
Öz, S. (2003). *Doğu ve Güneydoğu Anadolu Sözlü Kültüründe Hikâye Anlatıcılığı.* (Yüksek Lisans Tezi) Mimar Sinan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Öztürk, S. (2012). *Kadın Kimliği Bağlamında Kültürel Bellek ve Van Merkezdeki Kadın Dengbêjliği Yansımaları* (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Teknik Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Uygar, Y. (2009). *Kültürel Bellek ve Dengbêjlik: Doğu Anadoludaki Dengbêjlik Geleneğinde Bellek Üretimi.* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Mimar Sinan Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
Uzun, M. (2006). *Dengbêjlerim.* İstanbul: İthaki.
Uzun, M. (2006). *Kürt Edebiyatına Giriş.* İstanbul: İthaki.
Uzun, M. (2008a). *Abdal'ın Bir Günü*. İstanbul: İthaki.
Uzun, M. (2008b). *Dicle'nin Yakarışı*. İstanbul: İthaki.
Yaş, E. (2018). Kurdische Märchen: ein stück des İndo-Europäischen kulturerbes. Almanya: Epubli.

İnternet Kaynakları

Adıgüzel, Ö. (2021, 15 Aralık). *"Söz uçar yazı kalır" durumunu ters yüz edenler: Dengbêjler.* İLKHA. https://ilkha.com/kultur/soz-ucar-yazi-kalir-durumunu-ters-yuz-edenler-dengbejler-157093
Atalay, S. (2021, 17 Ekim). *Diyarbakır'ın bülbülü: Seyidxanê Boyaxçî.* Evrensel. https://www.evrensel.net/haber/409866/diyarbakirin-bulbulu-seyidxan-boyaxc
Yankın, B., Yıldırım,V. (2022, 3 Ocak). *Dengbêjlikte Ses Kullanım Teknikleri Üzerine Bir Deneme.* Artizan. https://www.art-izan.org/artizan-arsivi/dengbejlerde-ses-tekniklerinin-kullanimi-uzerine-bir-deneme/